

Produkter fra pottemageren i Radby

Af Eskil Arentoft

1. Fynsk sortgods

Fynsk sortgods er som navnet siger en sort- eller gråbrændt keramik. Ofte har keramikken en grå til blågrå farve. I ganske sjældne tilfælde kan den optræde rødbrændt. Således er også nogle af skårene fra fundet i Radby røde, men ud af de mange tusinde skår, der er opsamlet, er det kun ganske få stykker. I fundet ses også skår, som både er sort- og rødflammede. Keramikken har været fremstillet sort, og de røde skår, der ind imellem dukker op, må anses for at være sekundavarer, der måske er blevet solgt billigt.

Finn Lynggaard beskriver fynsk sortgods som, »lavet af et langt grovere ler end jydepotterne; der er mange urenheder som småsten og groft grus i leret men åbenbart ikke noget ekstra tilskud af sand, som det var almindeligt overalt i Jylland«. ¹ Hvis man er vant til at håndtere fynsk sortgods har man vanskeligt ved til fulde at nikke genkendende til denne beskrivelse af keramiktypen. Keramikken er ikke fremstillet af groft ler, tværtimod. Skal man skelne fynsk sortgods fra (høj)middelalderlig keramik, vil skærven, og dermed lermassen, være den første ting, man undersøger. Leret er fint og uden magring hvilket altså passer med »ikke noget ekstra tilskud af sand« (fig. 1). Urenheder i leret kan forekomme, men ikke i større stil og småsten og groft grus ser man ikke. Urenhederne vil man ofte kunne se som

småhuller i den ellers meget glatte overflade, hvor de er blevet trukket med ved efterbearbejdning af karret, f.eks. i form af snitning.

Snitning af karrene forekommer hyppigt, men langt fra altid. Karrene er blevet snittet, efter at være tørret delvis op (læderhårde). Det giver rundt på karret nogle karakteristiske glatte flader, der mødes i nogle flade grater. En snittet overflade virker meget tæt, og fladerne er silkeglatte at røre ved. Man kan spekulere på, om operationen har en tætnende effekt i lighed med glitning. For Radbyskårenes vedkommende optræder snitning meget hyppigt. Visse uregelmæssigheder i snitfladerne kan tyde på, at snitningen måske snarere er en form for skrabning af den halvhårde overflade, men betegnelsen snitning bibeholdes her.

Et mindre præcist karakteristika er godstykkelsen i karrene. Mindre præcist fordi der naturligt nok findes stor variationsbredde. Men har en fynsk, højmiddelalderlig kuglepote en godstykkelse på 4-6 mm, har en tilsvarende krukke med flad bund i fynsk sortgods en godstykkelse på 8-9 mm. For begge keramiktyper er der masser af undtagelser, men tendensen er, at fynsk sortgods generelt set er kraftigere end middelalderens kuglepotter og sorte kander. Derimod er de sorte mælke- og dejfåde fra middelalderen af samme kraftige kvalitet som mælkefadene i fynsk sortgods.

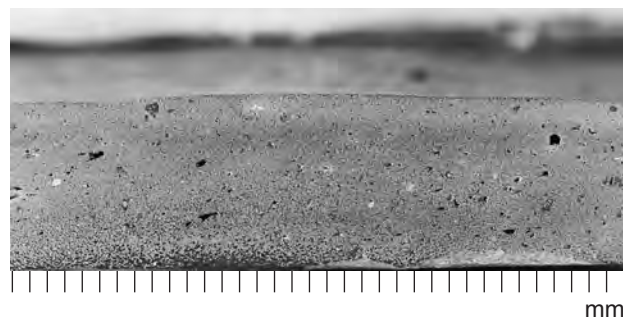
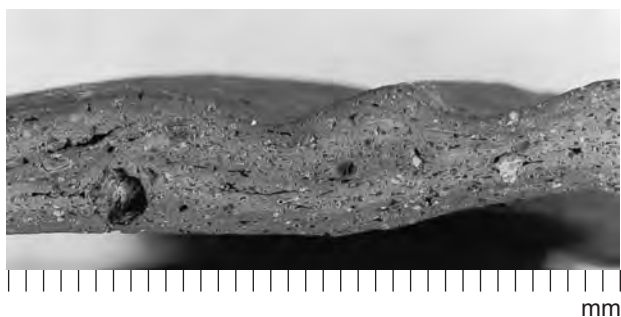

Fig. 1. To gennemskårne og polerede skåb, der viser forskellen mellem middelalderlig sortgods og fynsk sortgods. Til venstre en kuglepotte fra Skt. Jørgensgården i Odense fra perioden ca. 1300-1350, og til højre et stykke af et mælkefad fra Radby. Magring og urenheder ses tydeligt i kuglepotten, mens der kun er ganske få synlige partikler i mælkefadet. Foto: Thomas Sørensen, februar 1996.

Middelalderens kuglepotter på Fyn er banket ud. Herom vidner næsten uden undtagelse altid en mængde kno- og fingermærker på bugskårenes indersider. Det mere eller mindre profilerede skulder- og randparti er enten skabt eller efterbearbejdet på en drejeskive, evt. med anvendelse af et formtræ. Ydersiden er hyppigt tørret over med en klud. De fynske sortgodskar er fremstillet på en drejeskive. Kan man ikke konstatere det på ydersiden, fordi denne er snittet, kan man næsten altid se det på skårenes indersider, hvor der er masser af fine, parallelle drejeriller fra bund til mundingsrand. Randpartiet på de fladbundede potter er i reglen ganske simpelt med en udadbøjjet mundingsrand, der ikke er profileret og ej heller har lågfals. De tre-fire karakteristiske furer på kuglepottens skulderparti findes heller ikke på fynsk sortgods. Af og til kan man se glittede mønstre - vistnok under indtryk fra jdepotterne – men det er forholdsvis sjældent, især for den ældre del af produktionen. På Radbyprodukterne optræder glitning ret hyppigt. Af og til er glitningen brugt som mønstre, og fuldt dækkende glit-

ning, der velsagtens har haft en tætnende funktion, ses der enkelte eksempler på. Men den største del af Radbyglitningen er blot mere eller mindre tætliggende streger, hvis funktion kun kan have været at danne et spil i karrets overflade.

Normalt forestiller man sig ved udtrykket »fejlbrændinger«, at keramikken har fået for meget varme, hvorved den kan begynde at smelte og miste faconen og evt. også blærer op. Ved udgravningen blev man imidlertid opmærksom på, at fejlbrændinger i høj grad også kan være kar, der har fået for lidt varme. I stedet for den sorte, blåsorte eller gråsorte farve, som keramiktypen normalt har, var disse skår typisk lysebrune til brune. Udgravningen af sådanne skår er vanskelig, idet de er bløde og evt. kan skræbes i stykker eller helt væk med graveskeen. Senere er der problemer ved vaskningen af skårene, fordi nogle er så blødtbrændte, at man med vand og en børste kan opløse dem helt. Umiddelbart skulle man tro, at sådanne kar blot kunne stilles ind i ovnen igen til en fornyet brænding, men der kan være tale om potter, der foruden at have fået for lidt var-

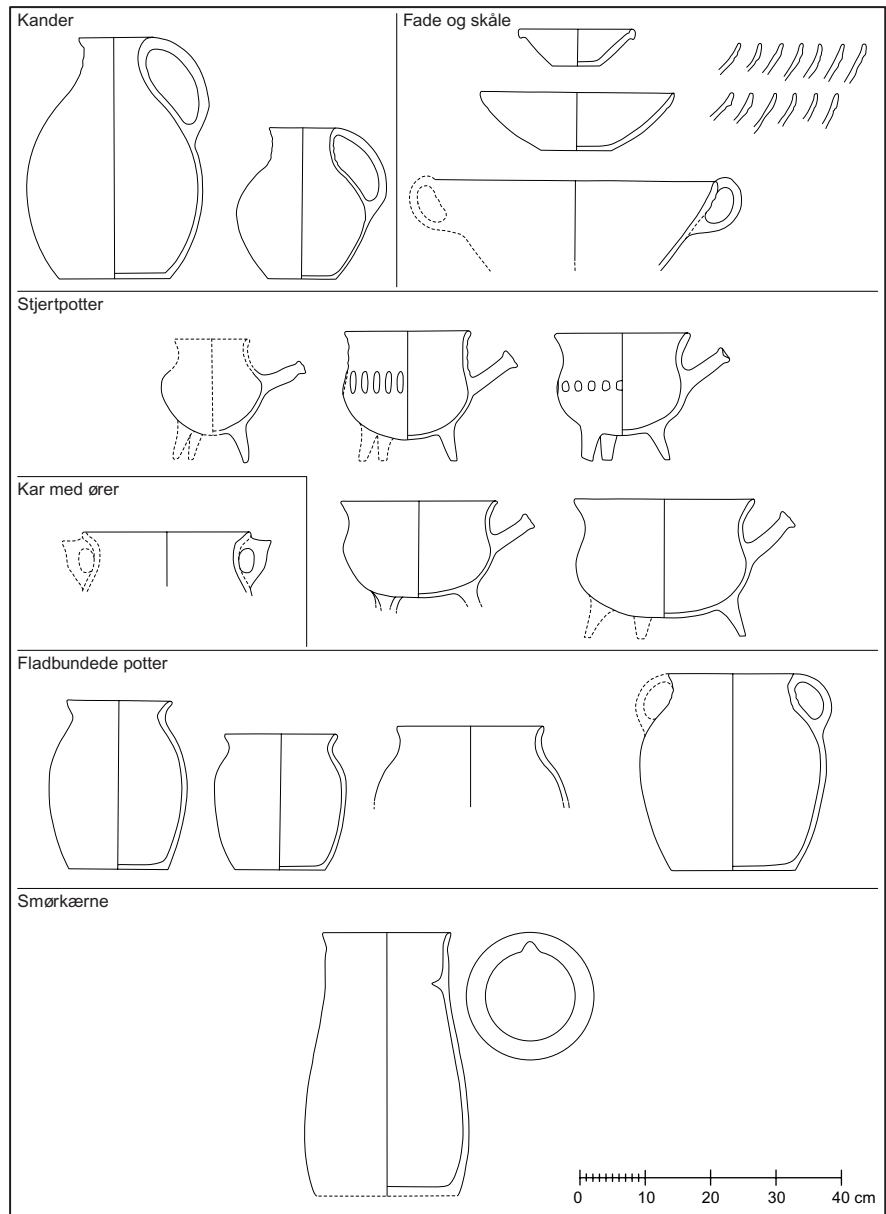

Fig. 2. Opmålinger og rekonstruktioner af de kartyper, som pottemageren i Radby hovedsageligt producerede. Tegning: Per Nielsen.

Fig. 3. Kande. Tegning: Æshak Albayrak.

me også er gået i stykker. Denne type af fejlbrændinger vil formentlig være så godt som umulige at iagttage ved markvandring og på almindelige arkæologiske udgravninger. Kun ved et pottemageri, dybt i jorden, hvor de ikke er udsat for vejrligets påvirkninger, vil de kunne overleve.

2. Produkterne fra Radby

Ved en gennemgang af skårene fra Radby viser det sig, at disse falder i fem kategorier: kander, mælkefælde, stjertpotter, smørkærner og fladbundede potter. Der er ikke gjort forsøg på at optælle skårene for at

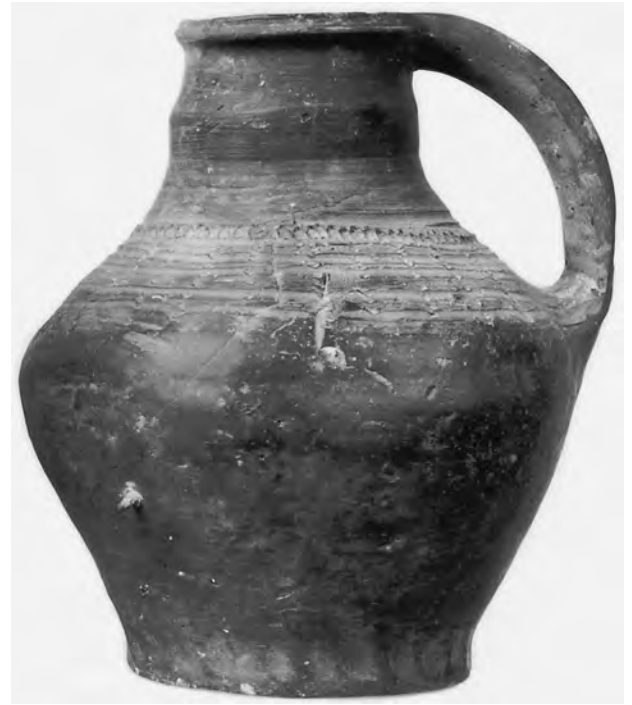

Fig. 4. Kande fundet i en brønd på Albani Torv i Odense. Brønden er bygget 1434 ± 20 år og ophørte med at fungere senest i forbindelse med anlæggelsen af torvet i 1580. Kanden er altså lidt ældre end Radbykanderne men ligner næsten fuldstændig disse. Sammenlign med kanden fig. 2, og læg mærke til hvorledes disse fynske sortgodskander har mange formmæssige lighedspunkter med de ældre, middelalderlige, sorte kander. På Fyn levede middelalderens formsprog altså til dels videre efter Reformationen – i hvert fald til engang i 1600-tallet. Ligheden med middelalderkanderne har været påpeget tidligere af Finn Lynggaard samt Inge Lise Pedersen – i modsætning til Louis Ehlers. Efter Albrechtsen 1956.

få et nøjagtigt tal på forholdet mellem de enkelte typer. Fordi udgravningen blev udført som meget små prøveudtagninger af meget store affaldsdynger, vil risikoen for at man kun har fået skår fra en kortere

periode i produktionen, hvor man producerede nogle få, bestemte typer, være stor. Man kan forestille sig, at man i én brænding fortrinsvis har brændt kander, mens man i den næste udelukkende har haft fade osv. Da der mest er tale om skår, baserer identifikationen af disse typer sig hovedsageligt på detaljer som randskår, hanke, stjerte osv. Det kan derfor ikke udelukkes at der blandt skårene kan gemme sig andre kartyper også, men de har da næppe optrådt i stort tal.

Kander

Kanderne fra Radby er fladbundede (fig. 2, 3 og 4). Bundranden er altid simpel uden særlig dekoration som f.eks. de ældre, sorte, højmiddelalderlige kanders fingerindtryk. Dette sidste er også typisk for fynsk sortgods i almindelighed. Den båndformede hank udgår fra mundingsranden og ender på kandens skulder, evt. højt på bugen. Den har på oversiden enten en svagt markeret hulkel eller en række tætsiddende, parallelle riller trukket med en tynd pind eller et kamlignende redskab. Halsen er mere eller mindre timeglasformet. Mundingsranden er tilsvarende kun svagt udkraget og simpelt udformet uden større profilering. Der er således som oftest ikke lavet nogen udtrækning til hældetud. Halspartiet er typisk dekoreret med 4-6 furer. Dekorationen på hanken og halsens udformning er ikke speciel for Radbykanderne, men ses hyppigt med mindre variationer i megen fynsk sortgods.

Korpus vider sig kraftigt ud, så kanderne virker bugede og får et stort rumindhold – fyldt med væske har kanden været tung at håndtere med en vægt på måske 5-7 kg. Højderne på kanderne svinger fra 24-37 cm.

En del kandeskår fra Radby har glitning på ydersiden. Denne er foretaget fra skulderen og nedefter. Disse glittede partier kan danne lodretgående plamager, der sidder i et bånd rundt om kanden og er et af få eksempler på, at glitningen er brugt til dekoration i mønster.

Fade og skåle

De allerfleste skår af denne type stammer fra relativt lave kar, 7-10 cm, der nærmest må betegnes som fade (fig. 2). Enkelte skår stammer fra lidt dybere kar, der mere har haft karakter af skåle. Ingen af de sidstnævnte har kunnet måles i deres totale højde; det største stykke har haft en minimumshøjde på 15 cm. Et enkelt af disse kar har været forsynet med et lodretstillet øre udspringende fra mundingsranden, men ellers er fadeskår uden ører.

Mundingsranden er simpelt udformet uden profilering, men 2-3 cm under randen findes på ydersiden gerne 1-3 fure(r) formentlig trukket med en finger. Yderligere dekoration i form af glitning ses på enkelte fade. Bunden er flad og bundranden simpel. Diameteren på (mælke)fadene er typisk i underkanten af 30 cm.

Stjertpotter

Stjertpotterne må anses for at være (billige?) efterligninger af de kendte glaserede, rødbrændte (fig. 2). Men der er ikke tale om en ren formmæssig kopiering. Især udformningen af stjerten er særegen, og hele karret er kraftigere og mere plump i udførelsen end den røde fætter.

Ligesom de røde stjertpotter står Radbypotterne på tre tæer, der er kegleformede, og tæerne er ofte mangedantede som følge af kraftig beskæring med kniv. Mundingsranden er let udadbøjet, men uden

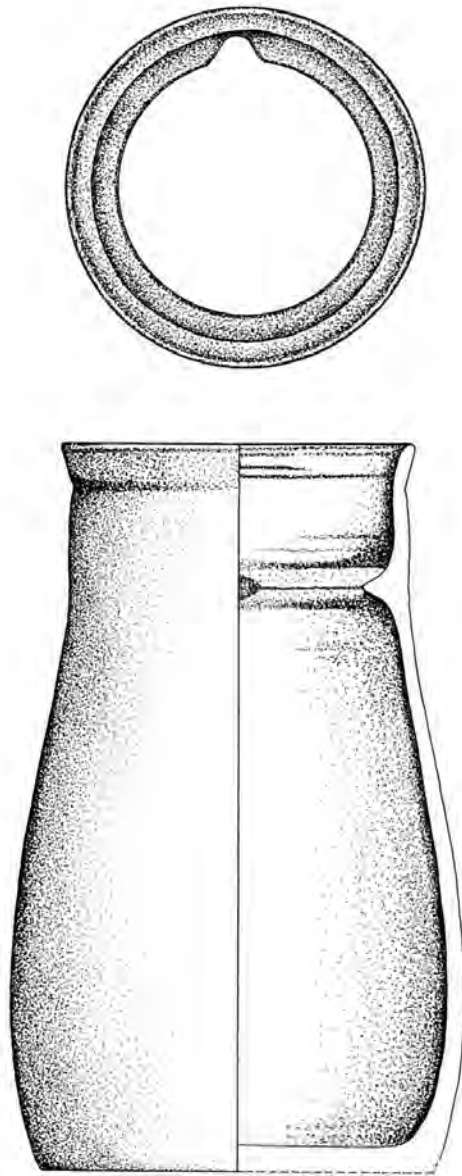

Fig. 5. Smørkærne. Tegning: Per Nielsen.

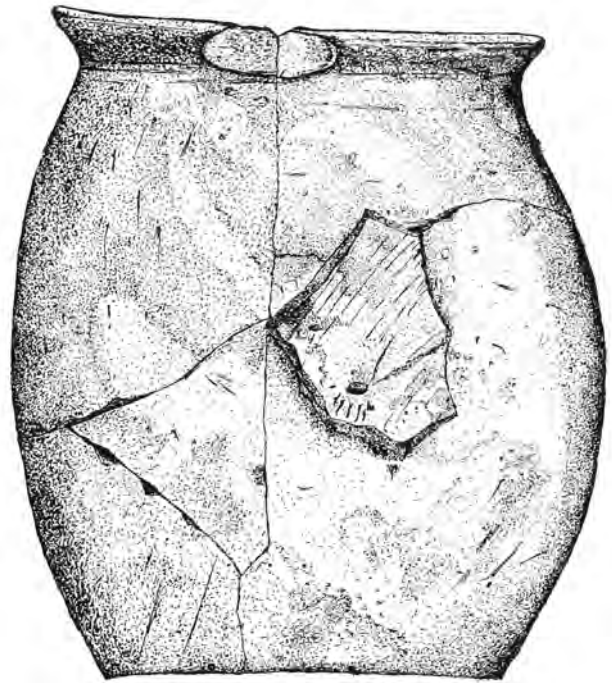

Fig. 6. Fladbundet potte. Skåret på siden af potten stammer fra nabopotten, der på grund af for meget varme smeltede fast. Tegning: İshak Albayrak.

egentlig profilering. Stjertene er massive i modsætning til de røde, og tværsnittet af dem er ikke cirkulært men kantet. Atter som følge af efterbearbejdningen med kniven. Tværsnittet har endvidere en tendens til at være fladtrykt – nærmest lidt ovalt, men dette er ikke lige udtalt altid. Enden af stjerten er udformet som en skive, der enten har en svag hulning på midten eller en ganske lille knop i centrum.² Stjertene kan være enten næsten helt rette eller med en svag krumning opad. Krumningen opad ses ofte på fynsk sortgods, men er usædvanlig på rødbrændte, glaserede stjerpotter.

Nogle af stjertpotterne har glittespor – det optræder da som glittede streger, undertiden ret brede, på ydersiden af korpus. Ofte er randpartiet både indvendigt og udvendigt fuldt dækkende glittet. Enkelt kar har haft en skåret dekoration bestående af afskårne, lodrette skiver siddende i en krans rundt på skulderen, se fig. 2.

Totalhøjden på stjertpotterne er typisk lidt over 20 cm og diameteren omkring 20 cm eller lidt mindre. Potterne har rummet i underkanten af 3 liter, når de var fyldt til randen.

Kar med ører

Randpartiet af et kar med et trekantet øre har kunnet rekonstrueres (fig. 2). Det pågældende fragment er fuldt glittet på indersiden. Øret, der udspringer fra mundingsranden, er trukket ud i en lille spids i det øverste hjørne og virker derved trekantet. Samtidig giver det et udseende, der kan minde om middelalderens og renæssancens malmgryder. Stykket er imidlertid ikke tilstrækkeligt bevaret til, at det kan konstateres, hvor vidt karret har stået på tre tæer, så det er også muligt, at det blot har været et almindeligt fladbundet kar. De trekantede ører er kun fundet i et par enkelte eksemplarer. Et eksempel magen til ses i fundet fra Sandhagen, hvor karytten dog heller ikke kan fastlægges sikkert.³

Smørkærner

En speciel gruppe udgør nogle næsten cylinderformede, ret høje kar, der tolkes som smørkærner (fig. 2 og 5). Et enkelt fragment har kunnet samles så meget, at det har kunnet måles til 41,5 cm i højden. Diameteren ved mundingsranden er 20 cm, mens den største diameter ca. 10 cm over bunden er 25,5 cm.

En vandret liste anbragt 8 cm nede i halsen danner en ca. 1,5 cm bred lågfals. På andre eksemplarer er denne lågfals mellem 1 og 2 cm bred og anbragt mellem 5 og 10 cm nede i halsen. Et hak i lågfalsen må være dannet for at lette tømningen af kærnen for valle efter endt kærning. Uden hakket ville væsken plaske ukontrolleret ud, når den skulle passere lågfalsen. Der er på udgravningen ikke fundet låg, men de har sikkert også bedst kunnet fremstilles i træ.

Fladbundede potter

Denne karytpe kan minde om middelalderens kuglepote med den forskel, at bunden er flad i stedet for rund. Samtidig er størrelsen generelt større end kuglepottes (fig. 2 og 6). Men det bugede korpus og den udadbøjede mundingsrand ligner kuglepottes. Den største bredde findes fra umiddelbart under skulderen til ca. midt på korpus. Mundingsranden er uprofileret. Det kraftigere gods får dog karrene til at føles tungere og syne mere uelegant end kuglepottes i samme størrelse. Skulderpartiet mangler de 3-5 furer, der så godt som altid findes på fynske kuglepottes. Nogle, men langt fra alle, har lodrette, glittede striber på ydersiden på samme måde som nogle af kanderne, og i disse tilfælde er der klart tale om mønsterdannende glitning. Ellers er de fladbundede potter dekorationsløse. En del kar er overfladebehandlet på ydersiden ved snitning.

De fladbundede potter findes i varierende størrelser med mundingsdiameter mellem 15 og 25 cm. Kun få fragmenter har været store nok til at måle karrenes højde – de svinger mellem 21 og 31 cm. Kar med de største mundingsdiameter har dog formentlig været noget højere.

Enkelte af karrene har været forsynet med lodret-stillede ører udspringende fra mundingsranden. Disse ører er med trindt eller let fladtrykt tværsnit.

3. *Det anvendte ler*

I forbindelse med de store lertagningsgruber blev der i to tilfælde fundet lange, ganske smalle grøfter. Begge grøfter løb ud i hver sin grube, men syntes ikke at have været gravet ned i gruben. Bredden på grøfterne svarede til lidt mere end en skovlbredde. Deres dybde blev ikke konstateret, men på grund af den ringe bredde kan de næppe have været særligt dybe. Grøfterne foreslås tolket som søgegrøfter gravet med henblik på at finde områder på arealet med præcis den type ler, der var mest velegnet til keramikproduktionen. Undergrunden vekslede nemlig selv indenfor det relativt lille areal, der var blotlagt ved undersøgelsen, flere gange mellem lerede og mere sandede partier, og indenfor lerområderne var der også forskel i kvaliteten på leret. Noget af leret var af en meget finkornet type, der ved afskrabning og afskovling havde en tendens til at hænge i og derefter nærmest smuldre – det kan minde lidt om halvtør gær, der nulres i fingrene. Lertypen fandtes i tilknytning til de formodede lertagningsgruber, og derved var det nærliggende at antage, at det var denne lertype, man var på udkig efter. Også fordi det finkornede materiale kunne svare meget godt til keramikskærvens fine struktur.

Derfor blev der opgravet en prøve af denne ler, som blev overdraget Birgit Als Hansen på Nationalmuseet. Sammen med Inge Sell har hun forsøgt pottefremstilling heraf uden tilsætning af magringsmiddel. Resultatet var på flere måder positivt.⁴ Leret var behagelig at arbejde med, idet den var meget plastisk og medgørlig. En krukke blev brændt og siden brugt til madlavning over trækulsgløder, hvilket forløb godt. Krukken var næsten vandtæt fra begyndelsen og hel tæt efter at have været brugt to gange. Ved opdrejning af potter var der dog besvær med bittesmå sten, der gjorde det vanskeligt at dreje meget tyndt. Men et karakteristisk træk ved fynske sortgods er jo netop også det i reglen ret svære gods.

Noter

1. Lynggaard 1972 s. 98.
2. Stjertene med hulning i enden minder en del om stjerne fra Sandhagen på Langeland – et fund der er samtidig med eller lidt tidligere end Radbyfundet. Se f.eks. Jørgensen 1982 fig. 10.
3. Jørgensen 1982 s. 65, fig. 9.
4. Pers. korrespondance fra Morten Aaman Sørensen og Birgit Als Hansen til forf. af 20.10.1989.

Litteratur

- Albrechtsen, Erling: Albani Torv. *Fynske Minder* 1956, s. 203-219.
Ehlers, Louis: *Dansk Lertøj*. København 1967.
Jørgensen, Lise Bender: En oversigt over keramikken fra Sandhagen. *hikuin* 8, 1982, s. 59-70.
Lynggaard, Finn: *Jydepotter & ildgrave*. København 1972.